

ЕПІСТЕМОЛОГІЯ: ПІДСУМКИ І РЕЗУЛЬТАТИ

(До виходу з друку колективної монографії “Епістемологія: перспективи розвитку” / отв. ред. В.А. Лекторский; отв. секр. Е.О. Труфанова. – М.: “Канон+” РООИ “Реабилитация”, 2012. – 536 с. ISBN 978-5-88373-280-4)

© Бразуль-Брушковський Євгеній, 2012

Епістемологія разом із онтологією/метафізикою становить осереддя філософського знання. З таким формулюванням, напевне, важко не погодитися, якщо тільки ми визначаємо філософію як науку чи принаймні прагнемо до реалізації наукових цілей та ідеалів у філософському дослідженні. У той самий час в останній чверті ХХ ст. епістемологію було піддано рішучій критиці з боку філософів так званого постмодерністського напрямку, – так званого, оскільки сутність “постмодерністського проекту” так ніколи і не була повністю роз’яснена навіть її прихильниками. “Я на цьому стою, а можу – як завгодно”, стверджували постмодерністи, що, зрозуміло, викликало чималу відразу у тих, хто, пригадуючи ще одну цитату того часу, “не міг поступатися принципами”. Водночас й самі критики фундаменталізму класичної філософії, зорієнтованої на метафізику і теорію пізнання, найчастіше належали до еліти академічної філософії (у т.ч. й автор достатньо реферативної за своїм змістом книги “Філософія та дзеркало природи” Р. Рорті). Тим більше цікавою могла б видатися спроба підбити все ж таки певні підсумки розвитку епістемології за останні 100–150 років, означити її результати, проблемні місця та можливі перспективи подальшого розвитку.

Власне таку мету переслідує колективна монографія російських філософів “Епістемологія: перспективи розвитку”, видана у 2012 році. Колектив авторів є добре відомим вітчизняним науковцям: І.Т. Касавін, Є.М. Князева, М.А. Розов, Н.М. Смирнова, Б.І. Пружинин, Д.І. Дубровський, Є.О. Мамчур, Л.А. Маркова, Є.Н. Князева, І.П. Фарман, Н.С. Автономова та ін. Очолив його академік В.О. Лекторський, один з провідних російських фахівців в галузі теорії пізнання, головний редактор (1987–2009) флагмана радянської філософії – журналу “Вопросы философии”, до речі, єдиного, наскільки нам відомо, філософського видання на пострадянському просторі, внесеного у Thomson Scientific Master Journal List (т. зв. “Філадельфійський список”). Поява цієї праці мимоволі викликає асоціації з давнішим виданням, в опрацюванні якого взяла участь більшість із згаданих вище авторів – чотири томною “Теорією пізнання” (М.: Мысль, 1991–1995). Безумовно, попри символічну дату друку першого тому тієї монографії – 1991 рік – основний матеріал видання писався значно раніше, із загальною метою навіть не стільки “модернізувати”, скільки систематизувати теорію пізнання, як вона складалася впродовж десятиліть розвитку радянської філософії.

Утім, вже навіть у тому виданні відчутним було зміщення акцентів з позачасових і позаконтекстуальних діалектично-матеріалістичних чи психологічних інтерпретацій пізнання (попри декларативну прив’язаність до соціального, економічного та політичного детермінізму в історико-філософському аспекті) до сучасніших підходів в оцінці “локалізації” й “темпоралізації” не лише буденного чи загальнокультурного, але й наукового знання. Більше того, істотна новизна запропонованого (хай і не завжди послідовно реалізованого) підходу до теорії пізнання полягала у специфічному поділі змістовного матеріалу чотири томника: перший том був присвячений домарксистській теорії пізнання, тоді як проблеми соціально-культурної природи пізнання (2-й том), пізнання як історичного процесу (3-й том) та пізнання соціальної реальності (4-й том) автоматично інкорпоровалися у проблематику марксистської гносеології. Слід чітко вказати на

таке. Часткові дослідження згаданих проблем відбувалися у мейнстримній радянській філософській науці і раніше, більше того, у більшості серйозних праць з проблем теорії пізнання під вивіскою “критики буржуазної філософії” вищезгадані та інші автори фактично ознайомили широкі філософські кола з сучасними концепціями гносеології й епістемології. Але власне у виданні “Теорія пізнання” була здійснена спроба інтегрувати більш-менш сучасні концепції західної епістемології й філософії науки у тіло діалектичного матеріалізму; не “критикувати”, а осмислити те, що було зроблено на Заході, що обережно й доволі сумлінно писалося у передмовах та критичних післямовах до перекладних видань, наприклад, філософів-постпозитивістів.

Сучасну ж працю з епістемології відкриває стаття В.О. Лекторського “Трансформація епістемології: нове життя старих проблем”, в якій автор у першому ж реченні ототожнює епістемологію і теорію пізнання. Ця тема є важливою не лише з огляду на дидактику, але й з огляду на визначення дослідницьких завдань самої теорії пізнання, як зауважує в одній зі статей збірки О.Н. Князева. Для останньої специфіка епістемології полягає насамперед у наявності базису у вигляді досягнень конкретних наук, у той час як традиційніша теорія пізнання (гносеологія) більше подібна до метафізики по відношенню до філософії фізики чи філософії науки загалом (с. 64). Однак слід зазначити, що у проблемі (не)розрізнення епістемології і гносеології відображається проблема (не)уважності до різних методологічних, ціннісних й предметних орієнтацій двох відмінних (т. зв. англосаксонської та континентальної) філософських традицій. Стаття акад. Лекторського витримана у стилі класичної лекції і фактично не залишає поля для подальших запитань; після прочитання такої статті залишається незрозумілою потреба у подальших матеріалах збірки, адже невіршених питань фактично не існує.

Від духу енциклопедичної всепояснюваності не залишається й сліду вже у наступній статті І.Т. Касавіна “Критерії знання: власне епістемічні чи соціальні?”. Тут, навпаки, читач стикається із тезовим викладом великої кількості доволі різнорідних за змістом і орієнтацією теорій щодо соціокультурного уситування знання (контекст). Досліджуючи поняття контексту, проф. Касавін наводить численні аргументи на користь того, що так само, як мова й мислення, не є двома автономними сферами, так і знання і контекст, в якому формується це знання, не можуть вважатися двома незалежними явищами. У певному радикальному сенсі, будь-яке знання набуває своєї значущості лише у певному контексті. Вирвані з цього контексту твердження (наприклад, у випадку аналізу станів свідомості) можуть взагалі втрачати сенс. Але висновок, який робить автор, виявляється як доволі несподіваним, так і доволі дискусійним: “...те, що залишається таким, що не виражається у мові, що необ’єктивується у діяльності і спілкуванні, *незалежним від соціального контексту* (курсив наш. – Є.Б.-Б.), знанням не є, навіть якщо фіксується електронним томографом” (с. 61).

Стаття О.Н. Князевої “Еволюційна епістемологія – сучасний погляд”, знову ж таки є близькою за характером до енциклопедичного нарису з історії вже добре відомого сьогодні, а колись екзотичного напрямку теорії пізнання. На відміну від традиційної теорії пізнання, еволюційна епістемологія, зазначає автор, має міждисциплінарний базис. Матеріал спирається більше на дослідження з царини філософії біології і філософії науки; шкода, що автор, фактично, абстрагується від попереднього розвитку філософської думки, слідуючи у цьому за самими еволюційними епістемологами, не включає у поле аналізу погляди Рікєрта, Вебера та Дільтея щодо відмінностей чи запозичень методів розуміння та пояснення, єдності чи диференціації предметного поля “наук про культуру” та “наук про природу”.

Ширші питання можливості побудови теорії пізнання на сучасному етапі як емпіричної науки розглядає у своїй статті М.А. Розов. На його думку, спекулятивність основного масиву гносеологічних побудов є очевидною. Однак вибір нових засад, як дисциплінарних, так і методологічних, на яких можна було б побудувати таку нову, емпіричну теорію пізнання, виявляється нелегким завданням. Однак й цей автор схиляється до необхідності наслідувати у теорії пізнання принципи біологічних структур, радше ніж фізичних, оскільки вони є ближчими до принципів суспільної й, за замовчуванням, когнітивної організації.

А.М. Анісов відзначає, що сучасна епістемологія є, *par excellence*, неформальною, оскільки формалізовані методи непристосовані для описання суб'єктивності. Однак *насправді* (щоб не означало це слово в контексті міркувань автора статті) формальна логіка цілком відповідає сучасним уявленням про плюральність і регіональність онтології, а формально-логічні системи не прагнуть до всепояснюваності, оскільки логіки надто добре пам'ятають теорему Геделя про неповноту. Використовуючи поняття реальної істинності, автор пропонує позбутися проблем з кореспондентністю й необхідністю встановлювати значення виразу “відповідність дійсності”.

Стаття Н.М. Смірнкової піднімає вкрай гостре питання про так би мовити “епістемологічність” феноменології. Коли ми згадуємо, наприклад, про те, що “життєвий світ постає як сукупність дорефлексивних очевидностей свідомості у “природній установці” (с. 162), ми схильні вважати, що у такій концепції залишається мало місця осмисленню власне когнітивних процесів, тим більше, що сам творець феноменології був схильний більше говорити про “акт” свідомості, ніж про “процес”. Відрив наукових концепцій від життєвого світу Гуссерль вважав одним з чинників кризи європейського населення. Тому закономірно, що соціально-епістемологічний зміст поняття життєвого світу та його соціально-онтологічні імплікації досліджували вже послідовники Гуссерля, але на шляху, вказаному Гуссерлем, – на шляху відновлення зв'язку наукових конструкцій із смислами життєвого світу та дослідження інтерсуб'єктивності – не лише як поняття, але й як практики.

Стислі рамки журнальної рецензії унеможливають реферувати кожну з 18 статей збірки. Очевидно, у цьому немає особливої потреби, оскільки головна функція рецензії, напевне, все ж таки полягає у тому, щоб заохотити читача до самостійного ознайомлення з книгою, акцентуючи увагу на найцікавіших чи “найгостріших” її положеннях. Збірка праць “Епістемологія: перспективи розвитку” навряд чи стане “настільною книгою” вітчизняних філософів; її значення полягає передусім у реферуванні предметного поля певних проблем, що знаходяться сьогодні у центрі уваги епістемологів. Тим не менш важливим є те, що ця колективна монографія переконливо свідчить: епістемологія не є застиглою дисципліною, вона активно розвивається й, можливо, власне сьогодні проходить стадію “революційної науки”, якщо користуватися терміном Т. Куна. Найбільшою ж прикрістю цієї роботи, на нашу думку, – власне прикрістю, а не недоліком, – є те, що у ній фактично відсутній аналіз російських епістемологічних концепцій; уся увага тут зосереджена на аналізі концепцій філософів західних. Однак це, очевидно, відбиває реальну ситуацію не лише у російській, але й в українській філософії: рецепція західних філософій ще не перетворилася у творення власних філософських теорій і конструкцій. У будь-якому випадку, поява такої праці сьогодні у російській філософії належить до тих прикладів, які українські філософи могли б гідно наслідувати у прагненні осмислити як власну інтелектуальну спадщину, так і наукові здобутки сучасної західної філософії.